

А 2009
18584 К

Қайсар
ӘЛІМ

4

1 2009/18384

Кайсар

Мамандықтары
Ақпарат-2007

Қайсар ӘЛІМ

СЕГІЗ ТОМДЫҚ ШЫҒАРМАЛАР ЖИНАҒЫ

4-ТОМ

Жанығу

Әңгімелер, новеллалар, нақ әңгімелер

"Фолиант" баспасы
Астана-2007

ББК 84 Қаз 7-4

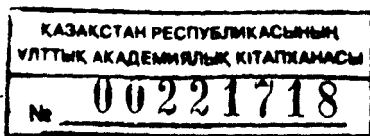
Ә 55

Ә 55 **ӘЛІМ Қайсар**
Сегіз томдық шығармалар жинағы. — Астана: Фолиант,
2007.
Т.4: *Жанығу: Эсселер, новеллалар, нақ аңгімелер.*
— 380 бет.

ISBN 9965-35-158-9

Қайсар Әлімнің бұл жинағында тағдыр тәлкегі мен қиындығына қасқая қарсы тұрып, өмірді мағыналы өткере білудің небір тамаша үлгі-өнегесін көрсеткен, сөйтіп, соңына өшпес із қалдырған Н.Островский, Н.Ахметбеков, Ғ.Мұстафин, Еңбек Ерлері К.Дөненбаева мен Ж.Демеев, ғарышкерлер Т.Әубәкіров пен Т.Мұсабаев, т.б. біртуарлардың немесе қарапайым мамандық иелерінің азаматтық асыл бейнелері көркем бейнеленген.

Ә 4702250201
00(05)-07

ББК 84 Қаз 7-4

ISBN 9965-35-158-9 – (Т. 4)
ISBN 9965-35-154-6

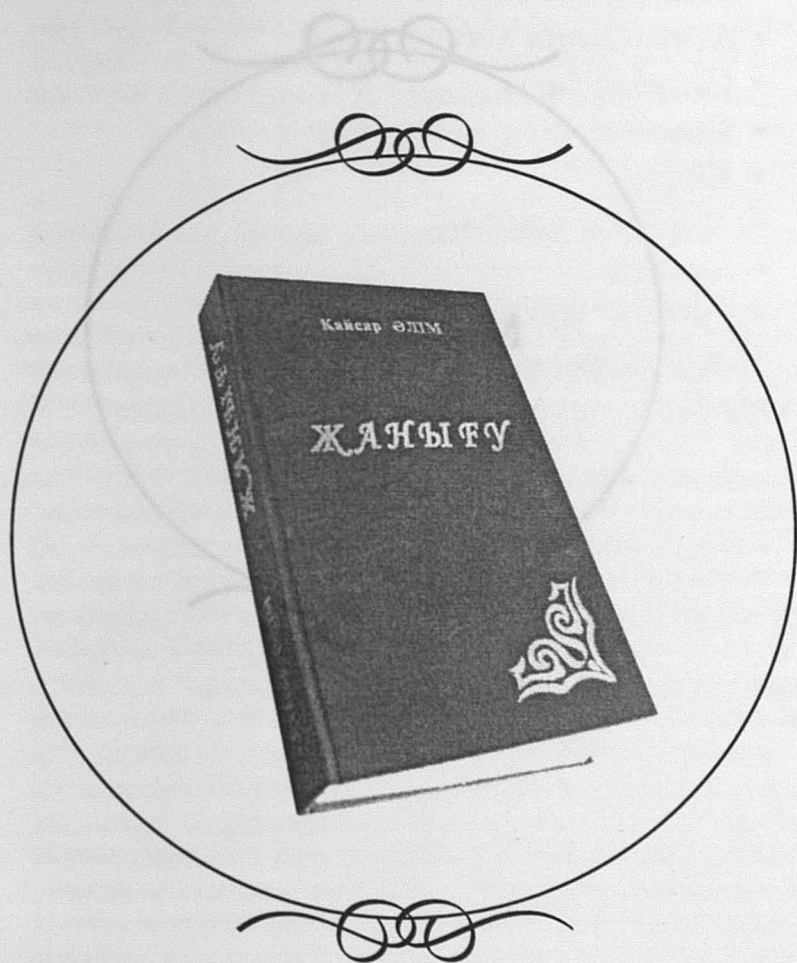
© Әлім Қайсар, 2003
© “Парасат Әлемі” баспасы, 2003
© Әлім Қайсар, 2007
© “Фолиант” баспасы, 2007

Жанығу

мның қасиеті:
ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек.
Абай

Әңгімелер, новеллалар, нақ әңгімелер

I БӨЛІМ

*Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті:
ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек.
Абай*

I БӨЛІМ

Жансезім

- *Қарғалыда қар қалың*
- *Жыр жампозы*
- *Міржақыптың қызы*
- *Байланған тіл*
- *Кеңшіліктің кесенесі*
- *Сапабек бағы*
- *Білімпаз*
- *Көмбе*
- *Қырдағы қақпан*
- *Көзмай*
- *“Әй-әй” ақын*
- *Айдын мен айбын*

ҚАРҒАЛЫДА ҚАР ҚАЛЫҢ

Ару Алматының батысындағы Қарғалыдан қайтып келе жатырмыз. Тау бөктерінің табиғаты қайталанбас көркімен көз арбайды. Міне, мына алма бағы Ғабеннің күнде кешкілік серуен құратын сүйікті орны. Бұл әдетін ол жыл он екі ай бойына тастап көрген емес. “Бақта қазір не көрік бар демендер, бұтақтары мына менің кәрі саусақтарымдай сүренсіз тарбиғанымен, одан мол сыр ұғуға болады”, — деп көкшілдеу көзін жұма күлген Ғабеннің келбеті енді көңілден мүлде өшер ме екен? Бізді шығарып салып тұрып: “Қарғалыға биыл қар қалын түсті”, — дегені санамызда және жатталып қалды. Сондай-ақ мана әзірде ішке кіргенімізде сыртқы дарбаза ілгегін өзі іліп келіп, алға түсе маң-маң басқаны “ұлық болсан, кішік бол”, — дегеннің асыл көрінісі екен ғой! Соның бәрі санаға сәуле түсіреді.

...Қолтығымдағы мына қызыл кітаптың сырын айтайын енді. Ол — “Ой әуендері” деп аталады. Ғабиден Мұстафинге Республика Мемлекеттік сыйлығын әперген жүлдегер шығарма бұл! Осыдан төрт жыл бұрын шыққан кітап рухани нәрімен жан-жүрегімізді баурап, өзіміздің етене жақынымыздай болып кеткен-ді. Енді ол мен үшін тіпті шоктықтана түскендей. “Қайсар қарағым, ағанды білгің келсе, алдымен оның еңбегін біл, адамды тек еңбегі ғана анық танытады!” Автор. 13.11.82ж.” — деп, қолын қойған. Мен әлгі әзірде ғана осы қолтанбалы кітап төңірегінде Қазақ Кеңес әдебиетінің негізін салушылардың бірі, Қазақ КСР Ғылым академиясының мүше-корреспонденті, сексеннің төріне шығып отырған Ғабиден Мұстафинмен әңгімелескен едім. Қадірменді жазушыға қойған сұрақтарым да осы еңбек желісімен жүлгелене түскен. Өйткені, бұл жинақ — әйгілі жазушының бүкіл шығармашылық, қоғамдық-саяси, азаматтық өмірбаянының күнделігі, тарихнамасы тәрізді. Жазушының мәдениет пен әдебиет саласына байланысты әр уақытта, әр кезеңде айтқан, жазған ой-пікірлері, тұжырымдары қоғамымызды рухани жағынан байытумен қатар, оның мән-мәнін барынша арттыра түсуге ықпал еткені мәлім. Қазіргі күнде де (қыркыншы жылдардан бастап жазылған мақалалары

енгізілген) өз бағасын жоймаған “Ой әуендерінде” замана шындығы, уақыт лебі айқын сезіледі. Сол себепті де бұл еңбектің жолы сара, үні ашық. Автордың өзі: ... “Ой әуендері” атты бұл жинақты кейінгі ұрпақтың бір керегіне жарар деген үмітпен баспаға ұсындым. Кезінде келген ойларымды өзгертпей, бүгінгі күннің әуеніне салмай, сол күйінде әдейі жібердім. Өйткені, өткеннің дұрысын да, бұрысын да өзгертпей айтсақ, соған қарап келешекке болжау айтуға болады... Автордың өз әуенім, өз ойым дегені сайып келгенде қоғамдық ой қозғалыстарының бір саласымен ұштасып жатады”, – деп “сөз басында” атап көрсеткеніндей, бұл жинақ қазақ әдебиетінің, қоркөмөнерінің даму тенденцияларынан мол сыр ашады.

...Ауқымды жерді алып жатқан еңселі жалғыз қабат үй кең етіп қоршалған екен, сырт қақпадағы қоңырау нүктесін басқаннан соң, үш-төрт минөт өткенде веранда есігі ашылып, Ғабен көрінді. Басында шошақ тақия, үстінде қалың күртеше. Сырмалы шалбар киген. Аяғында жүннен басылған резеңке табанды байпақша. Терезе алдында өскен үш бойшан шыршаның тасасынан бері шығып, омбы қарды омыраулаған сүрлеумен бізге қарай ақырын аяндап келеді.

Республикалық белді бір баспасөз органының қасымдағы өкілі Ғабенмен бұрыннан етене таныстығын білдіріп, емін-еркін, арсалаңдай амандасты да, мені “Қостанайдың қазағы” деп мезгеп қойды.

– Е, Қостанайданмын де, – деп Ғабен маған қолын ұсынды. – Сендер ерледіндер ғой биыл, диқандарыңды айтам. Наннан үлкен еш нәрсе жоқ, байлықтың басты негізі – нан! Қостанайды мақтан етеміз! Осы бетінен жазбасын!

Қонақ бөлмеге жайғасқаннан соң, мен алғашқы сұрағымды қойдым:

– 1946 жылы жазған “Сын әділ болсын” деген мақалаңызда: “Сөз қорытындысында айтарым, “Шығанақ” романы туралы айтылған пікірлердің бірін де зерттеусіз қалдырмаймын, көпшілігі дұрыс екенін қазір-ақ мойындаймын. Романды қайта жазамын, түзетемін. “Есеп” пьесасын сыншылар жаман дейді, таласпаймын. Енді қайтып бұл қатені қайталамасқа тырысамын”, – деп сын алдында ағыңыздан

жарылыпсыз. Осындай батылдық қазіргі қазақ прозашыларының бойынан көріне ме?

— Кемшілікті мойындаудың өзі адам бойындағы ең бір жақсы қасиет. Әсіресе мұның жазушы үшін теңдессіз пайдасы бар деп білем. Эгоист болу, шындыққа бас имей қасарысып қалу, опық жегізеді. Менің сөзім дұрыс болсыншы, менің сөзім үстем болсыншы деу — үлкен ағаттық. Әрқашан шындық, хакикат үстем болуы тиіс. “Самолюбия”, өзін-өзі кемсітпеушілік, өзін-өзі қорғау, барып тұрған жаман әдет. Шындық алдында әрқашан бас иейік! Ал, қазіргі қазақ прозашыларының ішінде әділ сынды бағалай білетіндер көп. Әрине... (Ғабен айналмалы орындығына керіле түсіп, рахаттана күліп алды). Әрине ...сыннан ат-тонын ала қашатындар да табылады.

Бірінші шегініс. “Шығанақ” романы колхоз ұйымдас-тырудың алғашқы кезеңінен бастап, Ұлы Отан соғысына дейінгі мезгілді қамтиды. Жазушы өзінің ұзақ жылғы ізденісінің тамаша нәтижесін сөз сиқырымен көрсете білді. Әділ сынды басшылыққа ала отырып, кеңестік ауыл шаруашылығы тақырыбына тұңғыш рет көлемді роман жазып, кеңес адамдарының жаңа тұрмысы мен жаңаша өмір сүруінің қуатты беталысын суреттеді. Тарихи, жаңа адам тұлғасының рухани әлемін көрегендікпен ашқан.

— Ғабен, “Әдебиеттің жас буынын тәрбиелейік” деген мақаланызда: “Жаңа туған нәрестеге қамқорлық қанша керек болса, жаңа жазылған шығармаларға да сонша керек”, — дедіңіз. Кезінде өзіңіз сенім көрсетіп, тікелей қамқорлығыңызға алған, қазір сол сеніміңізді ақтаған қай жазушыны айтар едіңіз?

— Кезінде мерзімді баспасөзде көп істеген адаммын. Қолыма түскен қолжазбаны быт-шытын шығарып жөндеуге құлшынып тұратынбыз. Әрине, мінсізінде нең бар? Құмын сылып, суын сығып тастағанша көңіл көншімейтін. Осындай қаталдықпен тәрбиеленген таланттар, шүкір, жетерлік. Үстінде солдат шинелі бар, жас жігіт “Курляндияны” алдыма қойғанда

талғампаздықпен қарағанмын. Сенен жазушы шығады деп қуат бердім оған. Нұрпейісов сенімді ақтады! Үлкен жазушы шықты.

Екінші шегініс. Әдебиеттің жас буынын тәрбиелеуде “Миллионер” повесінің рөлі қаншалықты зор екені бесенеден белгілі. “Правда” газеті 1949 жылғы 17 июньдегі “Жаңалықты сезіну” (“Чувство нового”) атты мақаласында Ғ.Мұстафиннің повесін белсенді колхозшылардың батыл бастамалары мен қажымас күрестерін жырлайтын, жаңашылдықтың сезімін бойына сіңіре алған шығарма деп бағалады. Шынында да солай еді. Онда колхозды электрлендіру, сапалық өзгерістер, басқарудың жаңа тәсілдері, ауыл шаруашылығын өркендетудің көкейкесті мәселелері социалистік реализм тұрғысынан сөз болған. Ғабен “Миллионерді” жазар алдында Жомарт, Жанат сияқты жаңалық жаршыларын іздестіру барысында ауыл шаруашылығы және зоовет институттарының студенттерімен жиі араласып, әңгімелесетін. Болашақ кадрлардың тұлғасын солардың бітім-болмысынан сомдап, іріктеп ала білген. Ал, мәскеулік профессордың “Электрлендірілген колхоздың экономикасы” деген кітапшасы жазушының қаншалықты ой-өрісін кеңейтті десейші. Міне, ізденудің қарапайым да қарымды үлгісі.

— Сіз “Әдебиеттер достығы” деген мақаланызда былай деп жазыпсыз: “Түркімен әдебиетінің Қазақстандағы апталығы халықтар достығының нағыз мерекесіне айналатынына, біздің республика мәдени өміріндегі үлкен оқиға болатынына кәміл сенеміз. Бұл апталық түркімен және қазақ халықтары әдебиеттерінің коммунистік туысқандығын онан сайын бекітеді, нығайтады”. — Осы сөзіңізді қазір қандай мысалдармен бекітер едіңіз?

— Мәдениеті өскен елдердің әдебиеті өскен болады. Пушкині, Толстой, Горькийі бар орыс халқында марқайған, өскен әдебиет бар! Әдебиеттің өсуі — халықтың белгілі бір сипаты. “Елді ел теңгермейді, Ер теңгереді”. Бұл — халықтың Еріне сүйіспеншілікпен айтқаны. Ер ғылыммен, біліммен елді теңгереді. Кішкене қырғыздың Шыңғысы осыған дәлел!

Әдебиет – ел достығы. Елді, Ерді танытқан әдебиет нағыз әдебиет. Әдебиет арқылы достасады. Осы күндері өткізіліп жататын онкүндіктер халықтар әдебиеттерінің достығын нығайтады. КСРО-ның 60 жылдығы қарсаңында біздің кеңестік әдебиетіміз мықтап өркен жайды. Әлі де жая бермек.

Үшінші шегініс. Ғабеннің айтуынша, жуырда “Қарағанды” романы Украинада қайтадан басылып шықпақшы екен. Міне, әдебиеттер достығының ескірмейтін, көнермейтін асыл арналары осы. Шахтерлер өмірінен жазылған шығарманы қайта жариялау бүгінгі күннің өскелең талабынан туындап отырғаны сөзсіз. Романда Кеңестік Қарағандының тәй-тәй басуы мен өркендеуі, қазақ жұмысшы табының қалыптасуы, осынау көмір өндірісінің Одақтық аренаға көтеріліп, үшінші көмір алыбы аталуы қандай көркемдік шешіммен сөз болған десенізші. Бір кезде өзі шахтада қара жұмысшы, механик көмекшісі, слесарь жәрдемшісі, шебер, машинист, токарь болған жазушы кейіпкерлерін сомдауда шеберлік үлгісін көрсетеді.

– Осы “Ой әуендері” кітабында “Ой мен тіл” деген мақалаңыз бар. “Оқушыны қызықтыруға жазушылар қилы-қилы тәсіл қолданады. Тәсілдерді орындай білгенге шығарманың шырайын енгізетін шарттар көп. Солардың ішінде менің тандағаным ой мен тіл”, – деген екенсіз. Сол ой мен тіл төңірегіндегі қазіргі пайымдауларыңыз?

Ғабен жауап беруге асығар емес. Тұтас қабырғаны алып тұрған жәшікке сықай жиналған кітаптардың тұсында мүсіндей болып қаздырып отыр. Иығы тіп-тік. Ақ күміс шашы “бір кезде біз қара едік, шахтадағы көмірдей”, – деп жастықтың қарттыққа ұласқан ұлан-ғайыр дәуірінен хабардар ететіндей. Біз үнсіз қалған жазушыға жәутендеп қарап қалдық. Әлде, сұрақ орынсыз қойылды ма? Менің көзім төрге қарсы есіктің маңдайшасына кәдімгі мекемелердегідей ірі етіп жазылған “Не курить” деген жазуға түсті. Қызық екен! Мұның мәнісін сұраса қалай болар еді деймін ішімнен. Сонымды сезгендей әріптесім, сұрақ қойсын.

... – Осы жазудың күшімен шылымды тастадым! Жазуға бағынбағанда қайда бағынасын? – деп Ғабен күлімдей

бастады. Еңсесін маған бұра сөйледі. — Ал, қарағым, әлгі сұрағына жауапты сол мақаланың өзінен алғаның жөн болар. Ондағы айтқаным әлі маңызын жойған жоқ деп білемін. Қане, бетін аш та, оқып көрші...

Мен Ғабеннің айтқанын істедім. Кітаптың тиісті бетін ашып, судыратып оқи жөнелдім. “Жазушы халық тіліне бай, сөз үлгілеріне қанық болуға тиісті. Соның өзінде шебер емес, жинаушы ғана. Шеберлік — сөздің орнын табуға, мөлшерін білуде. Мұны білгеннің әр сөзі алтын. Жалғанда не терең? Сөз терең. Не сұлу? Не өткір? Сөз өткір. Оның бұл қасиеттерін адам адам болғалы пайдаланып келеді. Әлі күнге ешкім шегіне жете алған жоқ. Демек, әр жазушы өз тұсында өзіндік сөз өнерін көрсетуіне әбден болады. Көрсете алмаса, кінә өзінде...”

Ғабен “осы жетер” дегендей ишара жасады.

...Қарғалыдан оралып келе жатырмыз. Иә, Ғабен айтқандай, биыл күзде Қарғалыға қар қалың түсіпті. Тойға шашылған шашу болар, бәлкім! Ақ қар — халықтың ақ алғысы десек ше? Алғыспен көсегесі көгерген Ғабен емес пе еді. Замана жыршысы, сөз зергері Ғабен бақытты шал ғой!

1982

ЖЫР ЖАМПОЗЫ

Торғай қаласына бет алдың ба, ойды толғаныс билейді. Жан-жүрегің бір түрлі елжірей түседі. Мұнда мұражай жыл сайын шаңырақ көтеріп жатады десек, аса артық кетпеспіз.

Биылғы қараша айын торғайлықтар Нұрхан айы деп еншілеп, ен тағыпты. Оның мәнісі — ақтаңгер ақын Нұрхан Ахметбековтің туғанына осы айда тоқсан жыл толады. Осы айтулы оқиға қарсаңында күллі ел болып халық жыршысының аруағына тағзым етіп, оның ұлы мұраттарға бастайтын, жан сарайын жаңғырта түсетін мол әдеби мұрасына қайыра бас қойып, ерлік пен елдіктің, бірлік пен тұтастықтың паркын ой елегінен өткізетіндей. Міне, осындай қызу, жалынды шақтың шақпақ тасына айналғандай болған құт ордасы деп

аудан орталығындағы Нұрхан Ахметбековтің мұражай-үйін айтуға болар.

Қазақстан халық ақыны Н.Ахметбеков ел арасына кеңінен тараған поэма, дастандардың, көркем өлеңдердің авторы болумен қатар, қоғамдық өмірдің, мемлекеттік құрылыстың сан-саласына белсене қатысқан, айтса аузынан келетін, істесе қолынан ешкім қақпайтын нағыз ел сыйлаған беделді, сыйлы азамат болып еді.

Нұрханның әр жылдары шыққан кітаптары, қолжазбалары, жазысқан хаттары, түскен суреттері күллі республика атырабын қамтып тұрғандай. Жамбыл, Нұрпейіс пен Исаның лайықты ізбасары бола білген оның жыр әлемі осылайша жылдардың ырқына дес бермей, бұла күшпен буырқанып жатқандай. “1928 жылы Абайдың баспадан шыққан өлеңдерін қолыма түсіріп, бұрынғы жаттаған өлеңдерімнен жерініп, мынау Абайдың жырын бір асқар тау сияқты көріп кетіп, өзім де Абайға еліктеп шығарғым келді деп” Нұрекеннің өзі өмірбаянында жазғандай, оның өр толқындай өршеленген жырлары әр жүрекке төте жол тапты. Қазір Нұрханның келіні Тұрағал мұражай-үйдің босағасын күзетіп отыр. Ол ата алдындағы парызын ақысыз-пұлсыз өтер-ау. Мәселеге басқа қырынан келгеніміз орынды. Жалғыз адам қай жағына жетеді. Сол себепті мұражай-үйге тиісті мәртебесіне сай штат белгіленген дұрыс сияқты. Сонда ғана халықтың рухани сусындауға мүмкіндігі арта түсер еді.

Нұрхан Ахметбеков жиырмасыншы ғасыр табалдырық аттаған соң қараша айында Торғай облысының Жаркешу деген жерінде туған. Әкесі Ахметбек те, атасы Майкет те қарапайым адамдар болып шаруа күйттеген. Ақынның кен пішілген дарқан талантының бастауы ана сүтімен жаралып, дамып, толысқаны байқалады. Нұрханның шешесі Әбіш әнші-күйші, жыршы екен. Талай айтыс додаларында бағы жанып, көзге түсіпті. Тіпті ол бір айтыста атышулы Басықараұлы Қанапияны да жеңіп кеткен деседі. Суырыпсалма айтқыштығымен сол өңірге аты жайылып, мәлім болған Әбіштің ерте сөнген жанарының жалқын ұшқынындай болып әке-шешеден жастай айырылған Нұрханға тағдыр келешек өмірде өшпейтін

ғұмыр сыйлапты. Жалынымен жанға шуақ беретін қасиетті де нұрлы жыр-ғұмыр еді. Халық Нұрханын сондықтан да іздеп, аңсайды.

Нұрханды оқу арқылы халық күллі Торғай өңірінің жана ғасыр басындағы, одан бертіндегі тарихи-қоғамдық, әлеуметтік оқиғаларына қанық бола алады. Мәселен, “Аманкелді”, “Үрпек соғысы” атты дастандарында халық батыры Аманкелді Иманов бастаған 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысын жырлайды. Кейініректе тарихи және бүгінгі заман тақырыбына бірқатар шығармалар жазды. Ал, кең тынысты, тұлпар шабысты ақынның “Жасауыл қырғыны” дастаны Абай атындағы республикалық сыйлықпен аталып өткені жалпак жұртқа мәлім.

Жасынан халық ауыз әдебиетінің інжу-маржанынан сусындап, сөз мәйегін өз нәзік талғамымен теріп өскен ақынның айтыс өнерін дамытудағы ерен қолтаңбасы өзгеше терең әңгіменің арқауын құрары сөзсіз. Ол бес рет айтысқа түскен екен. Соның ең шоқтығы биігі – 1943 жылы Алматыда өткен республикалық айтыста ақынның жұлдызы жанып, дара шықты. Нұрхан айтысты қоғамдық тәрбие құралы ретінде түсініп, уытты да өткір сөзімен кемшілік атаулыны көрсете білді, жаңа өмір салтының жарқын нышандарын орнықтыруға күш салды. Сонымен бірге айтыс түрлерін дамыта отырып, сонылық әкелді. Сонылығы құндылыққа ұласып, тыңдаушысын ұйытты. Мысалы, сүре айтыс немесе айтыс-дастан түрін шеберлікпен ұштай түскені хақ.

Бүгінде берісі Торғай аймағында, әрісі мемлекетіміз көлемінде айтыс өнері кең құлаш жайып жатса, бұл орайда Нұрхан мектебінің де өзіндік сорабы, өлшеусіз пайдасы болғанын айтуға болады. Шын өнердің құны пұлмен өлшенбейді, ол алтыннан да қымбат, асыл да киелі ұғым. Ол барша халықтың рухани жан азығына айналғанда ғана өміршендігін сақтап қалады. “Жыр жампозы” Нұрханның айтыс тағылымы дегенде тіл ұшына оралар ой арналары осы.

Торғай десе есімі қосарлана аталатын Нұрхан Ахметбековтің шығармашылығын ұңғыл-шұңғылына дейін зерттеп білдік пе деген сұрақтың туындауы да орынды. Рас, ауызды

қу шөппен сүртуге де болмас. Кезінде Қ.Жармағамбетов, С.Мәуленов, Ғ.Қайырбеков танымдық әсері мол мақалалар жазды. Бертінде филология ғылымының кандидаты С.Әсіповтің қаламынан Нұрхан шығармашылығы туралы зерттеу еңбегі туды. Елу бес жыл сандық түбінде жатқан “Күләндам” поэмасы баспасөз бетіне шығып, отыз екінші жылдың ұлы нәубеті хақындағы шынайы шындық жан шарпыды. 1990 жылы “Жазушы” баспасынан Н.Ахметбековтің “Аманкелді” деген атпен дастандары жеке кітап (Құрастырғандар С.Әсіпов пен Ә.Бекбаев) болып жарық көрді. Осының таралымы небары бес мың дана екен. Тым аз, әрине осы жерде бір ой туындайды. Әлі күнге ақынның дастандары, поэмалары, өлеңдері, айтыстары біріктіріліп, толыққанды жинақ болып шықпай жүр. Токсан жылдық мерейтойы болса, міне, өтіп барады. Осы жағын келешекте ескерсек артық болмас еді.

Сатирик ақын С.Кенжеахметов Аркалық педагогика институтының студенттеріне “Қазақ зиялылары” деген тақырыпта дәріс оқып, ақтандақтарда бағы байланған ірі оқымыстылар хақында терең ізденіспен ұлағатты істі қолға алды. Аз зерттеліп жатыр дегеннен шығады, солардың ішінде Нұрхан шығармашылығының бізге беймәлім тұстары тілге тиек етіледі. Бұл құптарлық іс. Институтта Н.Ахметбеков атындағы стипендия белгіленуі де ақынға деген ыстық көңілді аңғартады.

Сонау елуінші жылдардың аяғында-ақ Одақ газеттері: “Қазақстанда ақын Нұрхан Ахметбековтің әнін естімеген, дастандарын оқымаған адам жоқ шығар” деп тамсана жазып, әділ бағасын берген халық ақынының шығармашылық биігіне жаңа көзқараспен қарайтын мезгіл туды. Оның ел аузында жиналмай жүрген өткір өлеңдері қаншама? Қысқасы, ақынның аялай білетін, іргелі елдің мінезін танытатын мезгіл жеткен сияқты.

...Торғай қаласына бет алдың ба, ойды толғаныс билейді. Бұл атырап – ашық аспан астындағы мұражайлар мекені. Соның бірі – жүрек пен көңіл төріндегі Нұрхан Ахметбеков мұражайы ...

МІРЖАҚЫПТЫҢ ҚЫЗЫ

Сұрақ: — *Гүлнәр апай, қазір сіз 84 жасқа шықтыңыз! Осының алпыс жылға жуығы зарығып күтумен, торығумен өтіпті-ау! Сонда, қайран әкеңіздің халқына қайтып ораларына имандай сенген екенсіз ғой.*

Жауап: — Әкемді мен еш уақытта “жау” деп санағам жоқ. Байтұрсын атамды да “жау” дегенім жоқ. Шәкәрім, Мағжан, Жүсіпбек, Әлихан — Бөкейхановты айтамын — осылардың барлығы біздің қазақтың тек мақтанышы болды. Осы кісілердің сара жолымен жүргенде пенде ешқашан адамшылықтан да, елдіктен де айырылмасы хақ. Осы бай мұраға ие болып, солардың кезінде шығарған немесе жазып кеткен шығармаларын қайта жарық көрсетіп, кейінгі ұрпаққа аманаттағаны жөн. Өткен тарихын білмеген өресіз ұл-қыздан безу керек. Бүгін міне, сондай тұйыққа да тіреліп жатырмыз. Ал, мен жүрегімді қан жылатқан жаралы жылдар ішінде әкемнің қиын тағдырын бір сәт те жадымнан шығармадым. Ақыры, үмітім ақталды ғой.

Маған әкемнің төңірегінде кімдер болды деген сұрақтар көп қойылады. Үйде қазір әкем мен шешемнен қалған үстел бар. Өзім сол үстелдің астында жүгіріп ойнағанмын. Сол шақтарымды қазір есіме алсам, үстел басында қазақтың біраз зиялылары отырған екен: жүз он төрт кісіні, әйелдерсіз, өзім тізіп шықтым. Айтсам, Әуезов, Сәтбаев, Аймауытов, Байтұрсынов, анау Абай атамның қаншама ұрпақтары бір-бірімен сырласып, шай ішіп, көңіл тоғайтқан десейші, мұнда. Ішімде еш уақытта бір сөнбеген сенім болды, ол — әкем, оның осы төңірегі ақталады дегеннен айырылғам жоқ. Сол күш мені осы дүниеде алып жүр. Сол күшпен мен осы уақытқа дейін, мінекей, тіршілік етіп келе жатырмын. Бала-шағалы болдым, немере-шөбере сүйіп отырмын. Әкем мен шешемнен көрген тәрбиемді өз балаларыма дарытқаныма мәзбін.

Сұрақ: — *Тар заманда небір қиғылықтар басқа түспеді дейсіз. Жүсіпбектей асылдың тұяғы — Бектұр өзіңізбен түйедей құрдас екен, сол өзі хабарсыз кеткеннен табылды ма?*

Жауап: – Менін папам бірде Бейімбет Майлиннің әйелін – Гүлжамалды, баласы Әукенді, Жүсіпбек Аймауытовтың ұлы Викторды, оны біз Бектұр дейтінбіз, сол үшеуін алып Орынбордан Қостанайға келеді. Сол жақта олар жазғы демалысын өткізген. Күзге салым қайтып келгеннен кейін біз Орынбордан Қызылордаға көштік. Әлі есімде Виктор қыркүйекке дейін біздің үйде болды. Әкесі Ташкентте тұратын, одан Шымкентке ауысты да баласын өзімен бірге ала кетті. Кейін Бектұр біздің үйге үнемі келіп, каникулдарын өткізіп жүретін. Ол менімен түйедей құрдас болатын, бір-бірімізге бауыр басып кеткен едік. Мен қазір де сол Бектұрды жоқтап, ылғи “қайда жүр екен” деп алаңдаймын. Әкесі ақталғаннан бері ізіне түсіп іздедім. Собаланы, бала деймін ғой, қазір мендей үлкен жасқа келді. Мен Бектұрды бес қаладан іздеттім. Ташкентте министрлік арқылы бір ай іздеп, содан маған “табылмады” деген жауап келді. Сонда да құлағымды түріп жүрдім, Бектұрды білетін кім бар екен деп. Сөйтіп жақында Айтжан Ботин деген белгілі бір кісіден мынандай әңгіме есіттім. “Жүсіпбектің әйелі немка еді ғой, екі баласын алып 1932 жылы Германияға кетті деді” ол. “Қалайша, оны қайдан білесіз?” деп едім. Ол: “Енді мен білгеннен кейін айтып отырмын ғой. Неге десеңіз мен өзім көрмесем де ол әйелді баласын алып кетті деп белгілі бір адам айтып еді”, деді.

Сонымен оның сөзінің жаны бар екендігіне тағы бір дәлел келтірейін. Ол мына Семейде тұрғанда Жүсіпбектің жаңағы әйелі бір немканың үйінің жартысында тұрады екен. Ол кезде Жүсіпбек әйелімен ажырасқан, екі баласын қимай, ылғи артынан барып, балаларын өзімен қыдыртып, сосын қайтадан шешесіне әкеп тастап отырады екен. Мұны маған Райымжан Бөкейханов ағам айтқан еді.

Бектұрдан осылайша көз жазып қалыппыз ғой. ...Кейін Бектұр табылды: Қарағанды мен Алматыда тұрды.

Сұрақ: – *Әлгінде Сіздің қолыңыздан қаншама суреттерді көріп, тамашаладық. “Қызбел” совхозындағы М.Дулатов атындағы орта мектеп жанынан ұйымдастырылған мұражайға 54 суретті сыйға тартқаныңызды білеміз. Ал, баяғыда*

бір суретіңіз ұшты-күйлі жоғалып кетіпті ғой, соның сырын айтып берсеңіз қайтеді?

Жауап: – Иә, бізде сондай бір қасиетті сурет болатын. Суретте – тігулі тұрған киіз үй, оң жағында жеңіл машина, оның қасында шофер отыр – австриец. Бергі жағында газетпен көзін қалқалап, түрегеп тұрған менің әкем Міржақып. Оң қапталындағысы Лиза Бөкейханова, ал, гимназист формасын киген Үгітай, оны жұрт Сергей деп атап кеткен, Бөкейхановтың ұлы. Ал, енді үйдің екінші жағында жерге үлкен кілем төселген. Ақ дастарқанның басында самаурында шай құйып менің шешем отыр. Қарсы алдында Ахмет Байтұрсынов жүрелеген. Оның қасында жарбиып тоғыз айлық мен отырмын. Осы сурет дәл қазір көз алдымда тұр. Бізден 1940 жылы ұрланып кетті. Одан кейін айтайын дегенім Ахмет атамдармен мен туған күннен бастап, 1918 жылға дейін Орынборда бірге тұрдық. Кейін аласапыран уақытында елге бардық. Онда да бірге жүрдік. Одан бертінірек мен ес білгелі Орынборда қоныстандық. 1925 жылы Орынбордан Қызылордаға көшіп келдік. Содан атам Байтұрсыновтармен бәріміз бір үйді паналадық. Ташкенттегі Әуезов атамыз Орынборда тұрғанымызда біздің үйге келіп-кетіп жүретін. Шымкенттен Жүсіпбек Аймауытов келетін. Сондай-ақ, Қошке Кемеңгеров, Мағжан Жұмабаев, Сұлтанбек Ходжанов, Мұстафа Бұралкиев, тағы басқа азаматтар әдейі бұрылып соғып жүретін. 1933 жылдары бұл кісілердің барлығын қамауға алып, бес жылға соттады, ең әуелі Қызылорда түрмесіне отырғызды бәрін. Кейін оларды жер аударды. Ахмет атам, Мағжан Жұмабаев – ол кісілер Архангельскіде болды. Менің әкем Соловки деген жерге аударылды. Мінекей, осындай шым-шытырық уақытта да олар бір-бірінен қол үзген жоқ. Қыр баласы Әлихан Бөкейханов Москвада тұрады. Бір-бірімен хаттасып, бірін-бірі демеп, жебеп жүрген көрінеді жарықтықтар.

Сұрақ: – *Анай, әкеңізге деген іңкәр көңіліңіз, сүйіспеншілігіңіз кім-кімді де еліктірмей, егілпей қоймайды. Әкесіне қызының берер бағасы қандай еді?*

Жауап: – Мен әкемді қандай деп санаймын? Біріншіден, менің әкем – өзі бауырмал кісі болды. Ақкөңіл, одан қалды

балажан кісі болды. Үлкендерді кәдімгі өзінің шешендігімен магниттей тартып тұрып, төңірегіне жинайтын. Өзінің сөзі ылғи үстем болып, жолдастары сыйлап Жақаң дейтін. Сол Жақаң атанып жүргенде ол отыздың ішінде ғана екен. Сонда ол кісіні үлкен тұлға деп санай ма, өздерінің көсеміндей көретін.

Ал, одан бергі уақытта әкемнің мінезінің қайсарлығы да болды, бірбеткейлігі де болды. Өзінің сол айтқан, ұстанған жолынан таймайтын. Өзінің шындығына, дәлеліне берік сенімді еді. Адал қызмет істеп жүргеніне, халқын басын байлап сүйгеніне, сол асыл мұрат жолында құрбандыққа кеткеніне дейін ешуақытта мойынұсынбаған. Түрмеде де оны жалғыз ұстайды. Сол кезде қара наннан шахматтың фигураларын істеп, қағазға сызып, екі кісі болып өзімен-өзі ойнайды екен. Түрменің сақшылары тесіктен сығалап таң қалады екен. Қағаз бермесе, оқитын кітап бермесе не істесін тар бөлменің ішінде. Кейде бірнеше сағат бойы жүреді екен ерсілі-қарсылы. Күніне қанша шақырым жүргенін есепке алып, өзін-өзі табандылықпен шынықтырып отырған ғой. Тоғыз айдың ішінде ату жазасына бұйырғанда күйзелген уақыттары да болыпты. Ол туралы қабырғалас отырған бір ағайын Махмади Мамаев деген кісі босанып шығып үйіне келгенде айтқан екен. Ол кісінің бәйбішесі қазір тірі, маған былай жеткізген еді отағасының сөзін: “Саған ұзақ жыл айтпай жүруші едім, папан туралы естігенімді, енді айтайын. Уақыты жетті ғой. Сол кезде киналған уақытында шырқырап Гүлнәр, Гүлнәр, Гүлнәр деп дауыстайды екен әкен”.

Енді ойласам, жаны киналғанда сүйікті қызын сағынып, аңсап, менің атымды атап шақырғаны көңіліме қазір бір түрлі аяныш туғызады. Сол әкемнің жазықсыз екендігін білетінмін, көңілімнен бір сәт те шығарғам жоқ. Мен үшін де бір бақытты жұлдыз туар-ау, әкем ақталып келер-ау, деп Аллаға жалбарынып жүрдім. Айтыңыздаршы, жарандар, халқын сүйгені, оған қызмет еткені үшін оны жау деуге бола ма? Қайран әкем елу жасқа бір ай толмаған шақта қайтыс болды – 5 қазанда 1935 жылы. Еңбекті аз істеп кеткен жоқ. Қазір барлығы жарыққа шығып жатыр. Бұл көп қырлы, аса білімді кісі. Ол

екі жылдық қазақ-қырғыз училищесін бітіріп Халық мұғалімі атанғаны болмаса, өзін-өзі оқытқан, шет ел тілдерін де білетін. Орыс тілін жақсы меңгерген. “Қазақ” газетінде, басқа шығып тұрған “Айқап”, “Шолпан” журналдарында, “Сана”, “Ақ жол”, “Еңбекші қазақ” газеттерінде, “Сарыарқа”, “Ауыл тілі” айта берсең сол уақытта шығып тұрған мерзімді басылымдарды құр, бос жібермеген, жанын салып қызмет атқарған. Енді, міне, санап көрсек соңында екі мыңнан астам еңбектер қалдырыпты. Бірді айтып, бірге кеттім бе, өзі... Сұрағына икемделейін.

Әке мен баланың арасындағы сүйіспеншілік деген өзі табиғатты нәрсе емес пе? Ал, әкемнің мені жақсы көргені, менің ол кісіні сүйгенім ерекше болатын. Ол басқа балаларынан гөрі мені тым жақсы көретін. Біз Орынборда тұрғанда, кішкентай кезімде сынап көреді екен мені. Бір күні көшеде әкем мен шешем келе жатады да, екеуі екі жаққа тұра қалады. “Мына Гүлнәр алдымызға шығып саған бара ма, маған бара ма” деп таласады. Мен арсаландап әкеме жүгіріп барсам керек. Сол болмашы нәрсеге дәсерсиді екен жарықтық!

Тұрмысымызда өте көп қиыншылық көрдік. Әкем өз қызметімен жүрді. Біз шешем екеуміз нағашыларымыздың қолында болдық. Нағашы деп отырғаным анамның екі апасы болды. Бірі Көкшетауда тұрды, біреуі Атбасарда. Сол жерде біз тұрдық. Одан кейін Семейдің Шыңғыстауында – Абай атаның ауылында болдық. Біз әкеммен көбінесе жолығыса бермейтінбіз. Шыңғыстауда тұрғанымызда қыстыгүні “әкенізді ұстап әкетті” деген суық хабар келді. Панасыз қалған біз – шешемнің сінлісі Гүлшапра үшеуміз қақаған аязда Семейге келдік. Бұрынырақта сондағы Комиссарская көшесіндегі екі қабатты үйде тұрғанбыз. Төмендегісіне Әлихан Бөкейхановтар жайғасқан еді. Бұл енді Семейдегі аз уақыттағы тұрмыс.

Сосын Семей түрмесінен жаңағы айтқан екі кісі – әкем мен Бөкейхановты Орынборға әкетті. Орынборға барғаннан кейін босатып жіберді. Бөкейхановты Москваға жіберді де, менің әкем Орынборда қалып қойды. Содан кейін екі ай өтпей шешем екеумізді осында алдыртты. Мінекей, бұл 1922 жылдың қысы

болатын. Осы кезеңнен 1929 жылғы желтоқсанға дейін әкеммен бас қосып, семья болып тұрған уақытымыз сол болатын.

Сұрақ: — “Дулатова” деген фамилияны осыншама жыл алып жүру оңай болмаған да шығар. “Дулатова” деген сөздің өзі кезінде “халық жауының қызы” деген ұғым бергенін несіне жасырамыз. Мұндай рухани теперішке, жан күйзелісіне қалай ғана шыдадыңыз, апай?

Жауап: — Мен әкемнің тұңғышы болғандықтан, басқа перзенттері қалмағандықтан өне бойы әкемнің фамилиясын алып жүрдім. Осы фамилияны алып жүру біздің қилы заманда өте қауіпті болды. Ол тұрғысында көрмеген қиыншылығым қалмады. Соның барлығына төздім. Ал, енді әкенің фамилиясын алып жүру әркімнің өзінің азаматтық құқы, борышы деп санаймыз ғой. Бірақ, мына фамилияның — Дулатованын қисыны ерекше қатерлі болды. Қазақстанда мені оқытпады, сол себепті де Томскіге барып, мединститутқа түстім. 1934 жылы әкеме барып қайтатын “свидание” бер деп, Пешкова Екатерина Павловнаға (М.Горькийдің әйелі, Қызыл Крестің бастығы болатын) шешем арыз жіберді. Ана жақтан ол кісіге осындай өтінішпен әкем де жазыпты. Ал, Пешкованың жауабы әкеме бұрын жеткен екен. Сондықтан ол шешеме телеграмма салып “Бір айлық осында саған рұқсат берілді. Әлібекті алып кел” деп хабарлаған. Әлібек деген менің кішкентай інім, ол 1925 жылы туған, 9 жасар бала. Содан ол жерде бұл кісілер бір пәтер алып, бір ай шамасы тұрыпты. Енді артынан естуім бойынша әкем былайша хат жазады екен шешеме: “Сендер, мінекей, кеттіндер. Кеткеннен кейін әлгі пәтерге күніне екі барып жүрдім. Онда Сендердің иістерің қалған сияқты, сағынышпен үйді маңайлап, торауылдап жүремін де қоямын”.

Сөйтіп, 1934 жыл да өтті. 1935 жылы мамыр айында біздің үйге үлкен бір қайғы кірді. Ол — жанағы інім Әлібек қыстыгүні шананың астына қалып, содан жаракаттанып, қолы сынып қайтыс болды. Көп кісі көңіл айтып келді. Бәйбішесімен Ахмет атам да келді. Сонда бізді құшақтап, тізерлеп отырып айтқаны: “Сен Гая, (Ғайнижамал шешемді айтады) сабыр ет, болғанға берік бол. Мына балаң қайтыс болса, баласыз мен де

жүрмін ғой... Әлтайдың қайтыс болғанын Міржақыпқа жазбандар. Артымда ұлым бар деп жүрсін. Келгенде бір-ақ білер, енді ұзамай келеді ғой”.

Кейін сол күзде төрт айдан соң әкем қайтыс болды деген хабар алдық біз. Бұл қазан айының аяқ кезі болатын. Содан кейін әкемнің киімі, мүлкі, қалған кітаптары ма, суреттері ме, жазысқан хаттары ма, әйтеуір солардың барлығы бір айдан кейін біздің қолымызға келіп тиді. Өмірде бір қайғы бір қайғыға ұласып жатқанда – әкеміз қайтыс болғанда біздің қабырғамыз қайысып, әбден жүдедік. Сонда Ахмет атам келіп, күңіреніп: “Гая, менің саған айтар сөзім жоқ, Міржақып өлгеннен кейін не айтам. Сөз таба алмай отырмын. Сондай бауырымнан, інімнен, өзімнің серіктес досымнан айырылу сендерге қандай батса, маған да солай батып отыр” деген еді басу айтып.

Бұл қайғылы уақыт та өтті. Бірақ қуғыннан көз жазғанымыз жоқ. 1937 жылдан бастап менің шешемді Алматыда тұрғызбады. Сара дейтін апасы екеуі мынау Талғардан бір үй сатып алып, сонда 2-3 жыл тұрды. Институт бітіргеннен кейін мен шешемді алып, Шымкентке кеттім. Сонда 1940 жылы 15 қыркүйекте шешем 45 жасында дүниеден өтті. Тірісінде Дулатова деген фамилиясын зор мақтанышпен алып жүрген еді асыл анам.

Сұрақ: – *“Бақытсыз Жамал” кітабын алғаш көргенде оны бауырыңызға қысып, өксіп жылап, кейін иесіне қайтармай қойғаныңызды естіп едік...*

Жауап: – 1935-36 жылдары оқып жүрген кезімде демалыс үйінде Шонанов Шалжанның бәйбішесі Махизада дейтін бір апаймен таныстым. Бір көрмекке сұлу, өзі оқыған, тәуір қызметі бар кісі еді. Сол кісі бірде “жүр, екеуіміз саяхат жасайық” деп тау беткейіне ертіп шықты. Үлкен жартасқа сүйеніп тұрып бір керемет өлеңдерді тақпақтап жатқа айта жөнелсін. “Неткен маржан тіркестер” дедім мен тәнті болып. Бұл сенің папаңның “Бақытсыз Жамалының” өлеңдері емес пе?” деп ол мені бауырына қысты. Әлі есімде “Бақытсыз Жамалды” кейін маған 1936 жылы Қартқожа Тоғанбаев ағамыз

берген еді. Ол – Қартқожа кәдімгі Жүсіпбек Аймауытовтың кейіпкері, бір жағынан менің шешеме жақын болатын. “Бақытсыз Жамал” қолыма тиген соң, көпке дейін иесіне қайтармай, айырылмай жүрдім. Арада бірер ай өткенде шешем: “Жоқ, Гүлнәр, сенікі дұрыс емес. Берді екен саған, оқыдың, таныстың, енді өзіне қайтарып бер. Ол кітап халықтың кітабы” деп ақыл айтты. Ана сөзіне ықтиярсыз көнуге тура келді.

Әкемнің “Шағым” дейтін өлеңін көп кісілер жаттап, кездескенде маған оңашада айтып беретін. Осы өлеңді Бауыржан Момышұлының аузынан талай естідім. Батыр ағамыз ғой, ол кезде де ешкімнен қаймықпайтын. “Менің Міржақып ағам” деп әманда айбаттанып отыратын. “Көрмейсің бе, – дейтін ол өзі тақпақтап айтқан жырдан ләззат алып, – өзін қандай кішіпейіл санайды. Сен, ұмытпа, мұндай ұлы әкені мақтаныш тұту керек”.

Бертін келе өзімнің де балаларым өсіп, соларға аталарын таныту міндетін іштей мойныма жүктедім. Сол себепті мен енді жалғыз қалған қызы болғаннан кейін қарап жүрмей, естеліктерді аздап жаза бастадым. Ол ең әуелі маған оңайлыққа тиген жоқ. Неге десеңіз, ішкі сырыңызды, ішкі ойыңызды қағаз бетіне түсірмек түгілі ол ойыннан өзін шошитын заман болды ғой бізде. Сонда да әкем ақталмай жатып-ақ қолыма қалам алған едім... Мен өзім әдебиетші де, журналист те емеспін, дәрігермін. Ал, қазақша да оқымаған едім. Сонда да өзімді-өзім сауаттандырып, қазақ тілін меңгеруге күш салдым. Сол мақсатпен кітаптар оқитын болдым, қазақтың газеттеріне бастан-аяқ көз жүгіртіп, соның арқасында жаза бастадым. Менің қолымда қазір Ахмет Байтұрсынов атамның 3 хаты, Әлихан Бөкейхановтың, дәрігер Жұмағали Тілеулиннің, Рахымек Жандосовтың, Мұқтар Мұрзиннің хаттары бар. Басқасын айтпағанда біздің тарихымызда үлкен орын алатын Байтұрсынов атамның, Бөкейхановтың қолтаңбасын көру деген қазақ халқына үлкен мәртебе деп санаймын.